

УДК 338.432

В. М. Крикунова,
к. е. н., доцент кафедри економіки підприємства,
ДВНЗ "Херсонський державний аграрний університет", м. Херсон

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

V. Krykunova,
Candidate of economic science, associated professor of department of economy of enterprise,
Kherson State Agricultural University, Kherson

ANALYSIS OF ENTERPRISES' ACTIVITY EFFICIENCY IN AN AGRARIAN SECTOR OF THE ECONOMY OF UKRAINE

Проаналізовано динаміку основних показників виробництва аграрної продукції в Україні в цілому та за галузями рослинництва і тваринництва. Розглянуто індикатори ефективності діяльності аграрних підприємств (чистий прибуток, рівень рентабельності виробництва продукції, рівень рентабельності діяльності). Виявлено декілька періодів у коливанні рівня рентабельності виробництва продукції сільського господарства (1990—1994 рр. — рентабельне виробництво; 1995—1999 рр. — збиткове виробництво; 2000—2008 рр. — збитковість тваринництва, низька рентабельність рослинництва і сільського господарства в цілому; 2008—2013 рр. — відновлення прибутковості тваринництва й підвищення рентабельності виробництва продукції в цілому). З'ясовано, що має місце диференціація умов і результативності функціонування агроформувань в залежності від їхнього розміру та організаційно-правової форми. Висвітлено інші фактори, які впливають на рівень ефективності сільськогосподарського виробництва, зокрема, проблеми фінансового забезпечення й державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників. Визначено напрями підвищення ефективності діяльності аграрних підприємств.

The dynamics of the main indicators of agricultural production in Ukraine in general and for crop production and stockbreeding in particular are analyzed. Indicators of the efficiency of agricultural enterprises (net profit, the profitability of production, profitability of activity) are considered. Several periods of profitability of agricultural production variation are revealed (1990—1994 years — profitable production, 1995—1999 years — unprofitable production, 2000—2008 years — unprofitable stockbreeding, low profitability of crop production and agriculture in general; 2008—2013 years — recovery to profitability of stockbreeding and increase of the profitability of production in general). It is found that agricultural enterprises' conditions of activity and functioning results depend on their size and legal status. Other factors, that affect the level of efficiency of agricultural production, in particular, problems of financial support and state support of agricultural producers are considered. The ways of improving the efficiency of agricultural enterprises are defined.

Ключові слова: ефективність діяльності підприємства, чистий прибуток, рентабельність виробництва, рентабельність діяльності підприємства, напрями підвищення ефективності.

Key words: effectiveness of the company, net profit, the profitability of production, profitability of activity, directions of improving the efficiency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Висока ефективність виробничо-комерційної діяльності є визначальною передумовою економічного розвитку підприємств і формування їхніх конкурентних переваг. Ефективність характеризує система натуральних і вартісних показників в абсолютному і відносному вимірі, серед яких узагальнювальне значення мають валова продукція, прибуток, різні види рентабельності тощо. Дослідження цих індикаторів у

динаміці, а також порівняльний аналіз дає уявлення про спроможність підприємства отримувати економічні вигоди, а відтак, — про наявну та потенційну здатність адаптуватися до мінливих умов зовнішнього середовища.

ОГЛЯД ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематику ефективності сільськогосподарських підприємств висвітлюють багато

Таблиця 1. Динаміка кількості суб'єктів господарювання (юридичних осіб) у сільському господарстві в Україні у 2008–2013 рр.

Види підприємств	2008 р.		2009 р.		2010 р.		2011 р.		2012 р.		2013 р.		2013 р. у % до 2012 р.
	одиниць	% до підсумку	одиниць	% до підсумку	одиниць	% до підсумку	одиниць	% до підсумку	одиниць	% до підсумку	одиниць	% до підсумку	
Господарські товариства	7879	13,3	7819	13,7	7769	13,8	7757	13,8	8121	14,5	8245	14,8	101,5
Приватні підприємства	4326	7,3	4333	7,6	4243	7,5	4140	7,4	4183	7,5	4095	7,4	97,9
Виробничі кооперативи	1101	1,9	1001	1,7	952	1,7	905	1,6	856	1,6	809	1,5	94,5
Фермерські господарства	43894	74,3	42101	73,7	41726	73,8	41488	73,9	40732	72,9	40752	73,3	100,0
Державні підприємства	354	0,6	345	0,6	322	0,6	311	0,6	294	0,5	269	0,5	91,5
Підприємства інших форм господарювання	1505	2,6	1553	2,7	1481	2,6	1532	2,7	1680	3,0	1460	2,6	86,9
Усього	59059	100,0	57152	100,0	56493	100,0	56133	100,0	55866	100,0	55630	100,0	99,6

Складено за [5].

науковців, зокрема, В. Андрійчук, І. Воронецька, В. Клименко, А. Кузнецова, О. Нів'євський, О. Собкевич, В. Русан, Т. Чернопищук, А. Юрченко та інші вчені. Їхні наукові праці містять аналіз рівня ресурсного забезпечення сільськогосподарського виробництва, ефективності використання ресурсної бази, особливостей функціонування ринку аграрної продукції, практичні рекомендації щодо підвищення результативності тощо. Разом з тим, зовнішнє середовище діяльності сільськогосподарських підприємств становить складна система різноманітних елементів мікро- та макровпливу, зміна яких може сприятливо або несприятливо позначитися на результативності та динаміці розвитку агоформувань. Тому ретроспективне дослідження індикаторів їхнього функціонування становить науковий інтерес та зумовлює актуальність статті.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є аналіз системи показників ефективності діяльності аграрних підприємств стосовно сучасного стану аграрного сектору економіки, вивчення сукупності факторів, які впливають на рівень результативності сільськогосподарського виробництва, визначення напрямів її підвищення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

За офіційною інформацією, у 2013 р. частка сільського господарства у загальному обсязі валової доданої вартості усіх галузей економіки України склала 9,1% (у 2012 р. — 9,2%). Обсяг продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств у фактичних цінах ста-

новив 308,1 млрд грн. (у 2012 р. — 258,3 млрд грн.) [5]. Отже, поряд із зростанням абсолютних показників має місце зниження відносних.

Динаміка кількості сільськогосподарських підприємств у 2008–2013 рр. у цілому є спадною. У 2013 р. виробництвом сільськогосподарської продукції займалося 56 тис. підприємств різних організаційно-правових форм господарювання, якими використовувалося близько 22 млн га сільськогосподарських угідь (табл. 1). Із загальної кількості підприємств найвища частка належить фермерським господарствам — 73,3%.

В Україні залишається нереалізованим потенціал сільськогосподарської кооперації. За досліджуваний період питома вага виробничих кооперативів у чисельності підприємств скоротилася від 1,9% у 2008 р. до 1,5% — у 2013 р., а у валовій продукції сільськогосподарського виробництва, хоча й дещо підвищилася, залишається надзвичайно низькою — 7,6% у 2013 р. Переваги кооперації для товаровиробників у сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах (переробних, заготівельно-збутових, постачальницьких, сервісних) також не використовуються повною мірою. Такі кооперативи дозволяють виробникам сільгосппродукції збільшувати доходність власного виробництва, користуючись послугами, що надає кооператив. Крім економічної функції, обслуговуючий кооператив виконує ще й соціальну, оскільки за бажанням учасників може частину коштів спрямовувати на поліпшення соціальної інфраструктури села.

Із загальної кількості підприємств 47,4 тис. мають сільськогосподарські угіддя. З них най-

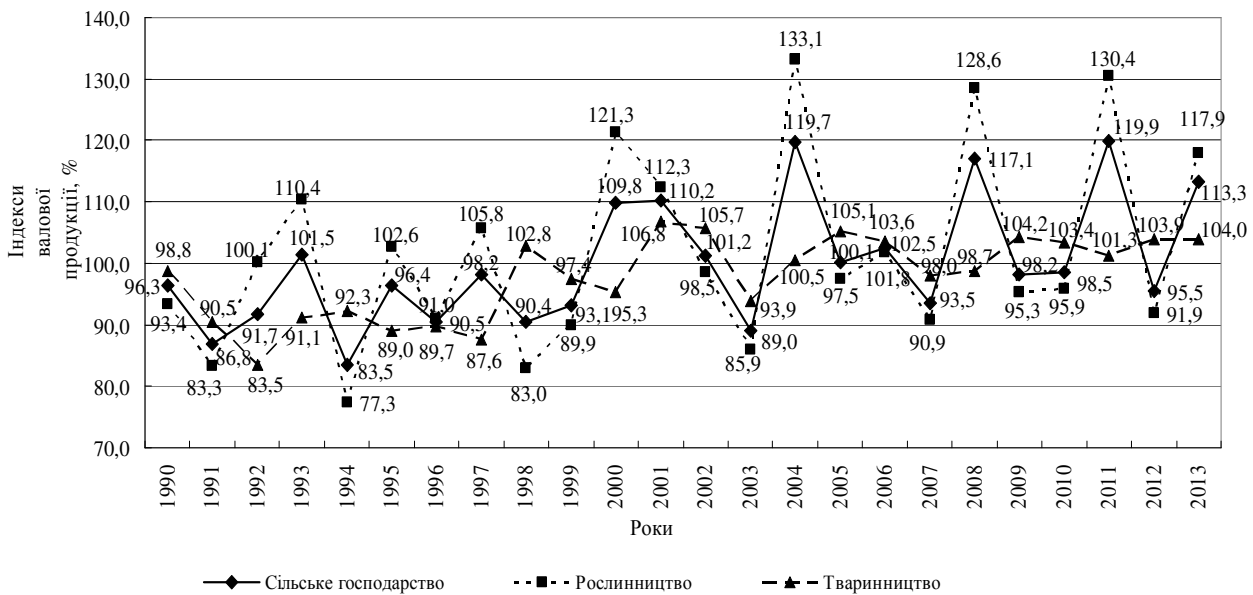

Рис. 1. Індекси валової продукції сільського господарства в Україні, %

вища частка належить підприємствам, які мають площу до 100 га — 57,6%, 12,9% мають площу від 100 до 500 га, 4,8% — від 500 до 1000 га, 4,5% — від 1000 до 2000 га, 5,1% — понад 2000 га. У 2013 р. середній розмір підприємства з урахуванням фермерських господарств та середній розмір підприємства без урахування фермерських господарств майже не змінилися і відповідно становили 391 га і 1163 га сільськогосподарських угідь.

У 340 сільськогосподарських підприємствах (0,6% від загальної їх кількості) використовувалось по 7000 га і більше сільгоспугідь. Ці підприємства в цілому використовували близько 22,2% загальної площі сільськогосподарських угідь. Значна концентрація землі у господарюючих суб'єктів (найчастіше, агрохолдингів), з одного боку, створює передумови для підвищення ефективності сільськогосподарської діяльності, оскільки на великих площах можна більш раціонально використовувати земельні ресурси, впроваджувати досягнення науково-технічного прогресу. З іншого, існують загрози, які полягають у монополізації окремих сегментів аграрного ринку, нехтуванні заходами щодо охорони земель та збереження родючості ґрунтів, переважанні вирощування високопродуктивних, експорторієнтованих культур та монокультур переважно зернової та олійної груп.

Аналіз динаміки обсягів сільськогосподарського виробництва показав, що в цілому виробництво сільськогосподарської продукції було нестабільним. Найвищі показники зафіксовані у 2004 р. та у 2011 рр. (відповідно 119,7%

і 119,9%), а найнижчі — у 1991 р., 1994 р. (відповідно 86,8%, 83,5%) (рис. 1).

Виробництво аграрної продукції у 2013 р. характеризується позитивною динамікою порівняно з 2012 р., індекс склав 113,3%. Найбільші коливання показників валової продукції характерні для галузі рослинництва. Так, найвищий показник становив у 2004 р. 133,1%, у 2011 р. — 130,4%, найнижчий — у 1991 р. — 83,3%, 1994 р. — 77,3%, 2003 р. — 85,9%.

Тваринництво менш залежне від погодних умов, тому коливання показників зміни обсягів виробництва в цій галузі не таке суттєве. У 2013 р. обсяг продукції цієї галузі в цілому збільшився на 4% порівняно з попереднім роком за рахунок зростання обсягів вирощування великої рогатої худоби, свиней та птиці всіх видів [5].

Дослідження виробництва сільськогосподарської продукції в розрізі категорій товаровиробників виявило, що в середньому по сільському господарству і у рослинництві основними виробниками є сільськогосподарські підприємства. Їхня частка в цілому у 2013 р. підвищилася і склала 53,8% (проти 50,7% у 2012 р.), по рослинництву — до 58,4% (проти 55,0% у 2012 р.). Щодо тваринницької продукції, хоча й спостерігається підвищення питомої ваги підприємств, основними виробниками залишаються господарства населення, на які припадає 56,6% у 2013 р. Висока концентрація виробництва продукції у господарствах населення, особливо продукції тваринництва, є негативним явищем з точки зору забезпечення продовольчої безпеки держави, оскільки ОСГ не спроможні виробляти товарну сертифіковану про-

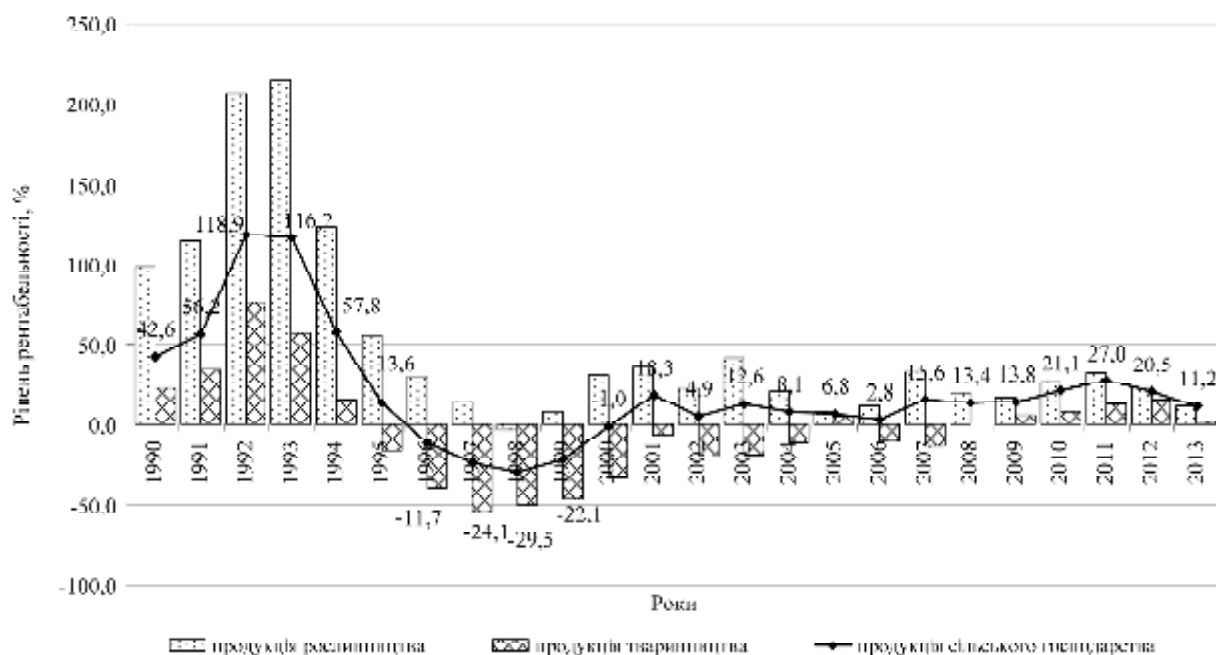

Рис. 2. Рентабельність (збитковість) сільськогосподарського виробництва в Україні

дукцію високої якості [6]. Водночас така ситуація виконує соціальну функцію, слугує своєрідним "буфером" в умовах високого безробіття і зниження загального рівня доходів, оскільки сільське населення реалізує можливість отримувати доходи за рахунок власного виробництва й реалізації продукції.

Узагальнюючим індикатором ефективності виробництва продукції є рівень її рентабельності, що відображає результативність використання виробничого потенціалу, а також умови у сфері збуту. На думку експертів, для здійснення ефективного виробництва аграрної продукції мінімальна рентабельність виробництва повинна становити 20%, а раціональна — 40%. Такий рівень прибутковості створює необхідні умови для оновлення основних засобів та застосування сучасних технологій виробництва [1].

Результати графічного аналізу демонструють декілька періодів у динаміці рентабельності виробництва: 1990—1994 рр. — рентабельне виробництво сільськогосподарської продукції; 1995—1999 рр. — збиткове виробництво аграрної продукції; 2000—2008 рр. хронічна збитковість тваринництва, низька рентабельність рослинництва і сільського господарства в цілому; 2008—2013 рр. — відновлення прибутковості тваринництва, поступове підвищення рентабельності виробництва продукції сільського господарства (рис. 2).

Максимальний рівень збитковості тваринництва припадає на 1997—1998 рр. і становить 49—54%, рослинництва — на 1998 р. -3,3%. У

2013 р. загальна рентабельність сільськогосподарського виробництва склала 11,2% (на 9,3% нижче 2012 р.), продукції рослинництва 11,1% (на 11,2% нижче 2012 р.), тваринництва 1,5% (на 13,7% нижче 2012 р.). Рентабельність виробництва продукції рослинництва знизилася за рахунок зернових і зернобобових культур, соняшнику та ріпаку.

У галузі тваринництва, як і в попередньому році, було рентабельним вирощування свиней на м'ясо та виробництво молока і яєць. Зазначимо, що, незважаючи на рентабельне в цілому виробництво продукції сільського господарства та його галузей, рівень цього індикатора поки що не досягнув раціонального і значно коливається під впливом екзогенних умов.

Значним є відхилення рентабельності сільськогосподарської продукції у категоріях підприємств, розподілених за критерієм обсягу чистого доходу: у 2013 р. 16,4% підприємств отримали виручку до 1 млн грн, рівень збитковості склав при цьому -13,3% [5]. Кумулятивна частка агроформувань з виручкою 1,1—2,5 млн грн. — 15,7% з рівнем рентабельності виробництва в середньому 0,3%, з виручкою 2,6—5,0 млн грн. — 16,7% з рівнем рентабельності виробництва в середньому 3,6%. Найефективніше виробництво продукції здійснювалося аграрними підприємствами з обсягом реалізації більше 100 млн грн. Рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва в них склав 22,8% (у 2012 р. 27,5%). Зазначене підтверджує тезу про можливість досягнення високої ефективності,

Таблиця 2. Прибутковість діяльності підприємств галузі сільського господарства в Україні у 2008–2013 рр.

Показники	Роки						2013 р. у % (±) до 2012 р.
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	
Чистий прибуток (збиток), млн грн.	5744,3	7576,4	17253,4	25267	26728,4	15806,0	59,1
Частка підприємств, які одержали чистий прибуток, %	71,1	69,2	69,6	83,5	78,6	80,2	1,6
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	7,7	8,7	17,5	19,3	16,3	8,8	-7,5
Рентабельність операційної діяльності, %	12,9	14,7	24,5	24,7	22,8	12,2	-10,6

у першу чергу, в умовах великотоварного виробництва. Водночас, саме ці підприємства є пріоритетними об'єктами державної підтримки в Україні, що суттєво впливає на результати їх діяльності.

Згідно з офіційними даними, обсяг чистого прибутку, отриманого сільськогосподарськими підприємствами у 2013 р. становив 16,0 млрд грн., що на 41% менше порівняно з 2012 р. (табл. 2). Водночас, на 1,6% підвищилася частка підприємств, які завершили 2013 р. з позитивними фінансовими результатами. Рівень рентабельності всієї діяльності, обчислений як відношення чистого прибутку до всіх витрат підприємства, становив у 2013 р. 8,8%, що на 7,5% менше, ніж у 2012 р. Рівень рентабельності операційної діяльності, розрахований як відношення фінансового результату від операційної діяльності до витрат операційної діяльності, склав у 2013 р. 12,2% (у 2012 р. 22,8).

Незважаючи на наявні позитивні тенденції, наведений показник, що обчислений як рівень віддачі витрат підприємства, є недостатнім для забезпечення розвитку підприємств. У випадку застосування в якості бази порівняння величини основного і оборотного капіталу рівень рентабельності суттєво скорочується, що підтверджує висловлену тезу про відсутність у багатьох підприємств, незважаючи на наявність прибутку, можливостей для забезпечення розширеного відтворення за рахунок власних джерел фінансування.

Серед основних чинників недостатньої ефективності діяльності аграрних підприємств дослідники цієї проблеми називають кліматичні умови; застарілі технології (фактично, "консервацію" екстенсивного підходу до нарощування виробництва продукції"); недосконалість державного регулювання; кризовий стан ресурсного та фінансового потенціалу сільськогосподарських товаровиробників, економічну нерівність умов функціонування різних за розміром аграрних підприємств [3; 6; 7].

У зв'язку із зазначеним загострюється проблема фінансування діяльності товаровиробників, зокрема, за рахунок кредитування. Аграрним підприємствам порівняно з підприємствами інших галузей значно важче отримати доступ до кредитних ресурсів внаслідок високого рівня кредитних ризиків, короткої кредитної історії позичальників, високих процентних ставок, застарілих методів керівництва, непрозорості ринку тощо. Станом на вересень 2014 р. обсяг кредитування сільськогосподарських підприємств склав 53,2 млрд грн. Їхня частка у загальному кредитному портфелі банківських установ залишається надзвичайно низькою — 7,0% [2]. У розрізі строків погашення найвища питома вага припадає на кредити зі строком погашення від 1 до 5 років — 49%.

Світовий досвід свідчить, що важливим чинником ефективності діяльності аграрних підприємств та формування їхніх конкурентних переваг є державна підтримка у різних формах (фінансова допомога, державне кредитування, формування цін через систему доплати, спрощена система оподаткування, надання державних замовлень тощо). Аналітики вважають, що існуюча практика формування бюджету України стримує розвиток аграрних ринків, оскільки частка видатків на сільське господарство у сукупних державних видатках та ВВП країни є надзвичайно низькою [3]. Заплановані сукупні державні видатки на Міністерство аграрної політики та продовольства на 2013 р. становили 8721,18 млн грн. (2,1% від загального обсягу видатків бюджету), на програми фінансової підтримки заходів в АПК — 96,78 млн грн. (проти 827,4 млн грн. у 2012 р.), або 1,1% від обсягу коштів, призначених для Міністерства аграрної політики та продовольства [4]. Водночас, політика підтримки аграрного сектору орієнтована переважно на великотоварне виробництво, тоді як заходи щодо

соціального та екологічного розвитку села здебільшого мають вибірковий і непослідовний характер.

ВИСНОВКИ

Валові показники виробництва продукції сільського господарства характеризуються нестабільною різноспрямованою динамікою, їх варіація у рослинництві визначається головно кліматичними умовами. Має місце диференціація умов і результативності функціонування агроформувань в залежності від їхнього розміру та організаційно-правової форми. Так, при зміцненні позиції інтегрованих структур (агрохолдингів) і великих підприємств ефективність дрібних товаровиробників, на які припадає найвища частка у загальній кількості підприємств, є низькою, що ускладнює або унеможлиблює їх розвиток і зумовлює перетік виробництва у неформальний сектор економіки.

Підвищення ефективності діяльності аграрних підприємств потребує реалізації низки заходів як на рівні самих суб'єктів господарювання, так й на макроекономічному рівні. Саме підприємства мають виявити готовність до впровадження інновацій різних видів у сфері виробництва, матеріально-технічного забезпечення, у збутовій діяльності. З іншого боку, оптимізація зовнішніх умов діяльності потребує доцільної державної політики стосовно: розвитку збутової, сервісної, фінансової, інноваційної та інформаційної інфраструктури; стимулювання інтеграційних процесів в агропромисловому комплексі; ефективної підтримки товаровиробників, особливо дрібних, а також кооперативних об'єднань та ін.

Література:

1. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу / В.Г. Андрійчук. — К.: КНЕУ, 2013. — 779 с.
2. Грошово-кредитна статистика / Національний банк України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=44579
3. Кузнецова А. Державні витрати на програми підтримки сільського господарства та розвитку сільських територій / Кузнецова А., Нів'євський О. // Огляд аграрної політики. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. — 2012. — №1. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ier.com.ua/files/Regular_products/Agro_review/2012/___21_02_2012.pdf

4. Про Державний бюджет України на 2013 рік. Додаток 3. / Закон України // Відомості Верховної Ради України. — 2013. — №5—6. — 60 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5515-17>

5. Сільське господарство України. 2013 рік. Статистичний збірник. — К.: Державна служба статистики, 2014. — 400 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>

6. Собкевич О. Щодо підвищення ефективності господарювання аграрних формувань / [Собкевич О., Русан В., Юрченко А. та ін.] [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1159/>

7. Чорнопищук Т.І. Економіка аграрних підприємств / [Чорнопищук Т.І., Воронька І.С., Сегеда С.А. та ін.]. — Вінниця: ВДАУ, 2006. — 400 с.

References:

1. Andriichuk, V.G. (2013), *Economika pidryemstv agropromyslovogo kompleksu* [Economics of enterprises of agro-industrial complex], KNEU, Kyiv, Ukraine.
 2. The official site of the National Bank of Ukraine (2014), "Monetary statistics", available at: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=44579 (Accessed 30 Oct 2014)
 3. Kuznetsova, A. (2012), "Public expenditure on support for agriculture and rural development", *Ogliad agrarnoi ekonomiky*, [Online], vol. 1, available at: http://www.ier.com.ua/files/Regular_products/Agro_review/2012/_21_02_2012.pdf (Accessed 28 Aug 2014).
 4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2013), The Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine, 2013", Addition 3, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5515-17> (Accessed 29 Oct 2014).
 5. State Statistics Service of Ukraine (2014), "Sil's'ke gospodarstvo Ukrainy 2013. Statystychnyj zbirnyk" [Agriculture of Ukraine 2013. Statistical yearbook], State Statistics Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine, available at: <http://ukrstat.gov.ua> (Accessed 4 Oct 2014).
 6. Sobkevych, O. Rusan, V. and Yurchenko, A. "To improve the efficiency of management of agrarian formations", [Online], available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/1159/> (Accessed 30 Sept 2014).
 7. Chornopyschuk, T.I. Voronetska, I.S. and Sehed, S.A. (2006), *Economika agrarnykh pidryemstv* [Economics of agrarian enterprises], VSAU, Vinnitsa, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 31.10.2014 р.*